

Croatica XIX (1988) — 30 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Vladimir Anić

ŽIVO VEZIVNO TKIVO GUNDULIĆEVA JEZIKA

UDK 886.1:808.61-7 — Gundulić

U radu se na selektivnom uzorku materijala iz spjeva Osman obrađuje jezik Ivana Gundulića u kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika. Obrađuju se sintaktičko-semantički problemi u smislu dijakronijskih procesa u jeziku.

0.1. Jeziku velikog pisca (kao što je Ivan Gundulić, od kojega nas dijeli i s kojim nas spaja tako dugo vrijeme, mogli bismo pristupiti tako da uzmemo riječi i izraze njegova vremena i protumačimo im značenja i postanja. Takav pristup (koristan, i prvi pri ruci) pokazao bi, kao što obično pokazuje, odnos dvaju *stanja u leksiku*, ali ne bi pružio uvida u *promjene u jeziku*, do čega nam je ovdje više stalo. Mislimo na različite procese uleksemljivanja, idiomatizacije, primavljivanja ili polisemije jezičnih sredstava u pojmovnom obuhvaćanju stvarnosti (od prostornih prema kauzalnim odnosima i odnosima partikularizacije).

Razumije se da ovo razmatranje ne može ići dalje od onoliko koliko pruža selektivni uzorak materijala (dalje u tekstu UM). Veziivo tkivo Gundulićeva jezika podrazumijeva, onda, jedinice za izražavanje smislenih pregiba i nijansa (a ne imenovanje predmeta), za koje nam je potrebno i sintaktičko i semantičko pojmovlje.

1.0. Na uzorku ćemo najprije zapaziti proces idiomatiziranja i popriloživanja prijedložnih veza. U *Osmanu*, iz kojega je uzorak izvađen, dakle u strogo književnom formom određenom tekstu, ne možemo očekivati kolokvijalne priloge i rečenične priloge u većoj mjeri (kao *dođuše, međutim, utoliko, iako ili (i) pored svega, nasuprot tome, u svakom slučaju, u skladu sa i sl.*). Ali uz iznimno vidljive sastavne dijelove (*a u čas se zgoda ugleda*) u Gundulića nalazimo priloge koji su prošli proces sjedinjavanja i u tom liku odgovaraju današnjem stanju (*u + okoli → uokoli, u + okolo → uokolo, od + prije → odprije, svak(i) + čas → svakčas, mno(go) + krat → mnokrat, u + široko → uširoko, s + prva → sprva, do + skora → doskora,¹ ob + desnu → obdesnu* (UM 1). Izvjesno je da je u Gundulićevo vrijeme taj proces zahvatio materijal jezika. Naravno, da bismo ostali u tom vidnom polju, nećemo razrađivati očitosti da je pojedini oblik danas arhaičan po jednom od sastavnih dijelova ili da mu je status u jeziku danas drugačiji.

1.1. U strogo književnom formom određenom tekstu ne možemo očekivati širok repertoar rečeničnih priloga (riječi koje se odnose na tekst, a ne na rečenične dijelove), a iz svih općih ra-

¹ *Doskora* u zn. »donedavna« i danas je činjenica u jeziku, iako je razlikovanje (s tim što bi *doskora* značilo: uskoro u budućnosti) tema jezičnog savjetništva i težnje za preskripcijom u sintaksi. Opće ideje, aklamativno prihvaćene, iz opće lingvistike (MARTINET 1982: 1) prema kojima znanstveno stoji u opreci prema preskriptivnom, teško ulaze u »teorijsku« serbokroatistiku. Niz uglavnom impresionističkih pokušaja na planu semantičkog polja uzroka nabrojio je KOVAČEVIĆ 1988: 86–88.

zloga ne možemo očekivati ukupnost današnjih mogućnosti jezika.² Ipak malazimo *tako* (**Tako junak popijevaš**), *tim* i *pače* (*paček*), uvijek inicijalno (UM 3), pri čemu *tako* i *tim* služe za objašnjenje prethodnog teksta, a *pače* kao modalna riječ.

1.2. Priložni izrazi, koji daju obilježje današnjoj intelektualiziranoj rečenici (*zahvaljujući tome, povodom toga* itd.), određuju se tako što u njih veza s demonstrativnom zamjenicom nije leksikalizirana, ali se odnos ne može razbiti nikojim leksemom. Takva je veza prijeloga i zamjenice u zamjeničkom prilogu (KOVAČEVIĆ 1988: 62/3) *zato* (**Zato, o kruno svim čestita XI**, 625), *zasve to* (*Nu zasve to usti blijede / rumenilom jošte masti XI*, 109) sa značenjem »k tome«, uza sve to i uzročni zamjenički prilog *od šta* (*Ah, zločesti i neznani, / od šta ste se rijeh pripali?* I, 237/8). Jezik je ovdje razvio paradigmatički odnos, pa *od šta* (: *od čega/čega*) nije više sinkronijska sintaktička mogućnost. Vidljivo je da je uzročno značenje (ili barem uzročno kao jedno od mogućih značenja) uleksemljeno na taj način što čini integralnu riječ.

1.3. Prostorni i vremenski odnosi kao sadržaji prijedložno-padežnih sintagma ne pokazuju ništa neočekivano u našem uzorku materijala. Ali kako su se jezična sredstva za prostorne i vremenske odnose razvila prije sredstava za kauzalne veze, isti prijedlozi mogli su ući u sintagme sa semantičkim poljem uzroka. U našem materijalu uzrok se izriče: a) uzročnom rečenicom s uzročnim veznicima *jer* i *što*, b) vezom prijedloga *od* + genitiv sa značenjem vanjskog efektora fizičkog i psihičkog stanja, c) vezom prij. *s* + *G* u značenju uzroka izvan agensa (zamjenjiva sa *zbog*) i d) *pod* + *A* s nijansom okolnosti (UM 4).

1.4. U prijedložno-padežnoj sintagmi *s* + *G* sa značenjem subpolja efektora u genitivu se nalazi imenica u funkciji kondenzatora (RADOVANOVIĆ 1977) : *O mladosti tašta i plaha / koja srneš s nerazbora* II, 1/2 = »zato što si nerazborita«. Efektor je u samome agensu, pa je konstrukcija na istoj ravni zamjenjiva sa *iz* + *G* = *iz nerazbora*. Kondenzacija ove vrste duboko je zahvatila književni jezik.

U funkciji subpolja motiva javlja se glag. prilog sadašnji (UM 5). Inače *Gps* dolazi u funkciji kondenzatora vremenske rečenice za paralelnu radnju (nije zamjenjiv sa »zato što«, nego sa »dok je« (UM 6).

² Kao suprotni veznik na početku rečenice (sintaktički, tekstualno zavisne) javlja se *nu*, koji danas smatramo — barem prema nekim predlošcima — knjiškim ili po drugačijem kriteriju štokavskim dijalekatskim; osim toga javlja se i *bo*, koji ne može biti inicijalan (UM 2).

2.0. Prijedložno-padežne sintagme *od* + G u pridjevskom značenju, zamjenjive pridjevskim leksemom (*od nebesa* = nebeski) mogu se naznačiti kao elementi kolokvijalnoga porijekla ustaljeni u interno shvaćenom literarnom stilu kroz duže vrijeme. (Da bi se o tome reklo više, bilo bi potrebno drugačije, opsežno istraživanje.)

2.1. Kako se vidjelo (1.4), glagolski prilog dolazi u rečenici s uzročnom klauzom i predikatom glagolskoga tipa. U rečenicama s predikatom imenskoga tipa javljaju se predikatni apozitivi (KOVAČEVIĆ 1988: 74), zavisna uzročna klauza svedena na leksičku jezgru imenskog predikata. Ovaj model — nazivan raznovrsno, a najispravnije predikatskim apozitivom — vrlo je propulzivan u općejezičnom smislu. Uz veliku vremensku protežitost nalazi se u svim tipovima tekstova: od kolokvijalnoga sloja, preko tekstova usmjerenih na informativno do, ovdje, strogo literarnog oblika (UM 7).

3.0. Uz imenice koje znače svojstvo nalazimo obavezne determinatore (IVIĆ 1983: 9—36), i to sintagmatizirane *od zlata se suha skova* XI, 119 i *kamenom dražijem*. Determinator je obavezan jer **kamenom* ne znači više »dragulj«. Zamjena *kamenom poludražijem* dala bi pomak značenja, ali opet u okviru obaveznog determinatora. Jednako *crne oči*, *zlatne kosi*, *a rumeno lice ima* II, 95/6 ne dadu se ovjeriti kao *oči*, *kosi*, *lice ima*, iako je leksem obaveznog determinatora odberiv: *ima plave oči* (: crne) i dalje slično *crne kosi*, *bijelo lice* i sl.

3.1. Jedinice partikularizacije, fragmentacije i kvantifikacije pokazuju preciznost koja se slaže s općim stanjem u jeziku, bez otklona u preciznosti koji bi izišao iz pjesničkog jezika (*ostatak* u zn. »ono što ostaje od cjeline« *Na polju ste cara sreli i ostatak vas od svita iz njegovijeh ruka oteli* XI, 615; isto *ostatak od država* XI, 783. U određenju mjesta na cjelini dolaze prijedlozi *sred*, *usred*, *posred* (UM 8).

Imenice sa značenjem skupine — na kojima se ne primjenjuje partikularizacija (IVIĆ 1983: 32) kao *stado* (ovaca) i *četa* (vojnika) dolaze sasvim predvidljivo (UM 9), ali i neočekivano kao *Gdi ih na jata* (= jatimice) *goni i tira / kako ovce sa svijeh strana* I, 227/9. Mnogo mrtvih poslije bitke Gundulić kvantificira slikom *Bez pokoja, bez umora, / sjemo tamo već se vidi; / mrtvaca je pod njim gora, / svud bjeguće Turke slidi* XI, 485/8. Veza *kita junaka* poetska je i poznata u narodnom pjesništvu *S druge vojska od Poljaka / svim se kaže lijepa kita / od hrabrenijeh sva junaka / po izboru skladno svita* XI, 69/71.

Frazeološki izraz *u sto dijela* (*snježan svit mu je u sto dijela* II, 86) kvantificira prema općem jezičnom u zn. »mnogo«.

4.0. Među uočljivijim pojedinostima u organizaciji dijelova rečenice nalazi se tipična dalmatinska (dalm. *činiti* : tal. *fare*) dekompozicija predikata s glagolom *činiti*: *Na trpezah vrhu saga / duge i obilne gozbe čine*. Ovako dekomponiran predikat tipična je regionalna pojedinost u drugim vezama glagola *činiti*. Neovisno od toga, poučan je kao raširen proces u evropskim jezicima (RA-DOVANOVIĆ 1977a).³

4.1. I pojave anaforizacije u bliskoj su vezi s današnjim kolokvijalnim i općejezičnim stanjem (UM 10). U indoevropskim jezicima stariji sistem tročlane pokaznosti (lat. *hic* »ovaj« u vezi s prvim licem, *iste* u vezi s drugim i *ille* »onaj« u vezi s trećim i izvan situacije govornik-slušalac) može se potisnuti dvočlanom opozicijom (rus. ЭТОТ, ТОТ) (BUDAGOV 1981: 108). Hrvatski ili srpski jezik čuva tročlani sistem (*taj, ovaj, onaj*). Međutim, nije isti odnos u svim žanrovima izražavanja u izravnoj i anaforičkoj upotrebi. Uzorak materijala ni u Gundulića ne pokazuje *onaj* prema talijanskom i latinskom koji bi se danas smatrao zastarjelim (mada novijega datuma, npr. Nisu plaćali poreza, osim *onoga* zemlje), a ni kancelarijsko *isti*, također mnogo novijega datuma (npr. Treba opisati obaveze i izvršavati *iste*).

5.0. Selektivni je uzorak prema očekivanju pokazao dovoljno da prepoznamo i po njemu Gundulićev jezik kao dubrovački idiom. Mada ta pojedinost nije naš bitan interes, konstatirat ćemo da se ona provlači već u *od* + G u posvojnomo značenju (3.1.) i dekomponiranju predikata (4.0.).

Međutim, naše ispitivanje potvrđuje široke i dugotrajne procese, koji su zacijelo počeli prije Gundulića, a nisu završeni ni danas (nisu prešli u lingvističku dijakroniju):

a) Sjedinjavanja prijedložnih veza u priloge (1.0, UM 1). Upravo u tome letimičan pogled u rječnike pokazuje manjak takvih priloga ili pak da se oni bilježe pod jednim od sastavnih dijelova kao natuknicom. (Što znači da je već za samo služenje rječnikom potrebno znanje o ovome, pri izradi rječnika nepredviđeno.)

b) Rečenični prilozi ograničeni su brojem, po funkciji inače kolokvijalni (1.1, UM 3). U Gundulića, u tekstu disciplinirane forme, ne mogu se očekivati rečenični prilozi današnjeg raspona u intelektualiziranoj rečenici, osobito proznog tipa.

c) Kauzalne veze istkane su iz kolokvijalnoga sloja (1.3, UM 4), uz kondenzacije (1.4, UM 5) koje danas smatramo općejezičnima, dakle kolokvijalnim i ujedno svojstvenima svim tipovima izraza-

³ Inače, proces je, sasvim neutemeljeno, povremeno na udaru jezičnog savjetništva kad se radi o gl. *vršiti* (*utjecaj*), pri čemu se brkaju glagoli koji u 1. licu jd imaju oblike *vršim* i *vršem*. Usp. bilj. 2.

vanja. To onda nedvosmisleno znači da čine *svoj* kontinuitet u jeziku, a ne u rekvizitariju stihovanja u Gundulićevo vrijeme i danas.

d) Isti kontinuitet i općejezičnost u velikoj vremenskoj prožetosti pokazuju predikatni apozitivi (2.1, UM 7), determinatori (3.0), partikularizatori (3.1, UM 8) i anaforzacije (4.1, UM 10).

5.1. Gundulić, kao veliki i plodan pjesnik, ima i posebnih, pojedinačnih stilskih postupaka koji se nisu perpetuirali i prešli u »opća mjesta« (3.1, prim. I, 227/9), kao i općih pjesničkih postupaka usmene i pisane književnosti u naše vrijeme i u prošlosti (3.1). Ali uvid u vezivno tkivo jezika, upravo kad se razluči od regionalnoga i poetsko-unutarnjknjiževnoga) pokazuje procese u jeziku, koji ujedno oslikavaju živu vezu i unutrašnju logiku odnosâ jezika danas i jezika u zlatnom vijeku hrvatske književnosti.

LITERATURA

- (1981) BUDAGOV, R. A. *Razvitak i usavršavanje jezika*. Sarajevo.
- (1983) IVIĆ, M. *Lingvistički ogledi*. Beograd.
- (1988) KOVAČEVIĆ, M. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo.
- (1982) MARTINET, A. *Osnove opće lingvistike*. Zagreb.
- (1977) RADOVANOVIĆ, M. *Imenica u funkciji kondenzatora, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XX/1—2*.
- (1977 a) RADOVANOVIĆ, M. *Dekompozicija predikata, Južnoslovenski filolog XXXIII*.

UZORAK MATERIJALA

1. na Mleci će poč klanjati / a odtole put krajina / pomorskih
svrnut reče I, 368/70, Od momaka i od dvorana / svaki ograden
uokolo 217/8, Od izdajstva i od zasjeda / ograđena je
glava cara / a u čas se zgoda ugleda / od ke ne bi pametara
25/8, Kolo sreće uokoli / vrteći se ne pristaje 13/4, Znam
da li se odprije htilo / da ja pjevam vi kažete 37/8, ne raz-
biruć odprije štete / u ke pak bi mogo upasti II, 23/4, Do
carskoga istom stola, / odkli pade, da uzrasti 189/90, Prosti,
prosti gospodine, / ako budem rijet odveće 241/2, Jasni ogr-
ljaj, ki mu iznova / vrat žilavi narešiva XI, 177/8, sprva
uzdahnu 215, svakčas miso ćuti jaču II, 55/6, Na konju se
mnokrat ona / tište poljskih iz tabora 403, svi na čete
uširoko slijede način bojna reda XI, 135/6, s krunom kralja
poljačkoga / sprva iskat da mir slidi II, 399/400, Na svakčas
bo kroz veliko / djelovanje od čudesa XI, 173/5, ke su uresne
odprije bile 467, biskupi mu svi obdesnu, / a vojevode sjede
sliva 503/4, u krvavoj sprva rati 700, iznio odtole viku 708,

da gospodiš sve doskora 786, s Hvalinskoga odizgara do Nijemskoga doli mora 787/8, Bećir-hadum stražnik biše, / zgrbljen ornac, grd saviše 106/8, crne prste odsvudijera 115/6, sprijed na prsi desnu stavi II, 69/70, s podvitijem sprid kolini 81/2, odkli, za odkrit sve što ćuti 99/100, a ma glava tajčas padi 245/6.

2. Nu čas ova na kojima / milos carska uzvisila II, 105/6, Nu šestokrat XVII, 73/4, Nu zasveto usti blijede XI, 109, Dubrava mu je oko čela, / on bo iz dubrav skupio je X, 445/8.
3. Tako junak popijevaše X, 253, Tako i Nilo rijeka onamo / / sedam usti gdi otvora II, 597/8, Tim sme trublje da svit sluša I, 68/70, Tim pastijeni iza stada 285/6, Tim car pašu velikoga Husaina smaknu onada 333/4, Tim nije rijeti čudo nijedno XI, 177, Tim od želje usiljena 213.

Pače u sjever posred zime I, 157, Pače ne ostah 233/4, Pače tvrdijeh od obzida II, 453, Otmanović izišo je / na široko ravno polje / taboreći čete svoje, / paček se je i odtole... podigo X, 122/6, Njih na konju vidit taci / pače regbi hitri i laci 417/9.

4. er českoga zasve Boga XI, 685/6, On se u gradu Kamenici / / biješe uzdržo vele dana, / što kazački svud vojnici / vrčahu se sa svijeh strana X, 272/5.
da mu vojska nebrojena / od poljačke ruke pala I, 75/6, pjuč dokle im svijes i snaga / od vina im svijem pogine 211/2.

Nu sve rane srca moga / i muke su i žalosti / s neposluha viteškoga / i s bojničke nevjernosti I, 113/6, neg careve zapovijedi / s neposluha pristupiti 135/6, S duga tijeka svaka trudna / znoj na svijetlom licu utira IX, 273/4.

Na boj ide svak pod silu I, 193.

5. u varoško dođu vijeće, / gdi, buduć se razumili / turske sprave strašne odviše X, 64/5, Djevojčica sramežljiva / videć ovo, oči uzdiže XI, 209/10.
6. Otmanović izišo je, / na široko ravno polje / taboreći čete svoje X, 122/4, Pače u sjever posred zime / jezdec mrazno Podunavje I, 157/8, snažna srca, smione obraze / kazahote podnoseći / ljetna sunca, zimne mraze 125/8, Kolo sreće uokoli, / vrteći se ne pristaje 13.
7. Ah, razmisli sa mnom sada, / što će rijeti od njih svaki? / Pun nemira, smeće i jada / daće tužbam govor taki II, 269/70, Zborovski se knez odpravi, / obran među mudrim zborom X, 625/6.
8. Usred mjesta ispisana zlatnijem cvijetjem II, 73/4, Pače u sjever posred zime I, 157/8, i na kopnu i sred mora 155, sred krvava ljuta boja II, 402.

- drag je kralju od nebesa XI, 176, sto od zlata kovanoga 508, biješe koža zvijeri od gora I, 155, lasno dobit krunu od svita 187, Da sred srca ne scijen' tvoga / ti bi čuo želje od boja II, 321/2.
9. Tim pastijeri iza stada / vojevodam pod ovacim I, 285/6, a i čete spahoglana 321, svi na čete uširoko / slijede način bojna reda XI, 135/6, mazovska se četa resi 306.
10. sram gledati paši ne da / er među onim ki bježahu / i priliku svoju ugleda XI, 444/6, Čim s ovega dijete oholo / pečali se, grize i mōri I, 101/2.

SUMMARY

Gundulić's language reveals extension of these processes in relation to the present day: inlexication of prepositional phrases into adverbs (svaki[i] + čas — svakčas); conveying of the cause and effect relationships by means of a) clauses with a conditional conjunction, b) preposition + case (od, s + G, and pod + A) in the function of effector subfield, cause outside the agent and circumstances; obligatory syntagmatized determiners, particularizers, predicative appositions and anaphorization.

Decomposition of predicate (with the verb činiti) and expressing adjectival meaning of property by syntagm (od + G) are conspicuous elements of Dubrovnik' idiom.